

SITNE PRIMJEDBE NA MONUMENTALNA IZDANJA MARXA, ENGELSA I LENJINA

Tom o Vereš

Objavljivanje sabranih djela nekoga autora nesumnjivo predstavlja važan događaj u kulturnom i znanstvenom životu jedne zemlje. Pri tome nije od presudnog značenja da ta djela budu izravno plod domaćeg pera, jer prijevodi znadu često nadmašiti domaće izvornike i snagom sadržaja i umjetničkim izrazom. Nitko neće poreći, npr., da mnogo više doprinose obogaćenju književnosti na našem jeziku Maretićev prijevod Homerove *Ilijade* i *Odiseje*, najnoviji prijevod cijele *Biblije*, sabranih djela Dantea i Dostojevskoga, nego, recimo, cjelokupna djela Zagorke.

A vrijednost sabranih djela zavisi u prvom redu od njihove duhovne sabirne sposobnosti, misaone otvorenosti i provedivosti u trajno povijesno djelo, a ne, dakako, od tonaže papira potrošenog za tiskanje, od što većeg broja svezaka, naklade primjeraka i učestalosti izdanja, pa ni od širine društvenog utjecaja što ga vrše u određenom razdoblju. Mnoga su nekoć vrlo bučna i utjecajna djela bez traga nestala i nisu nikada doživjela renesansu, dok su druga tiho ali postojano vršila svoj utjecaj i doživjela su više preporoda čak u razmacima i od nekoliko stoljeća (Platon, Aristotel, Toma Akvinski). To znači da vrijednost objavljenih djela zavisi bitno od toga što ona jesu, od njihove, da tako kažemo, ontološke krepkosti, a to se može uvidjeti i ocijeniti tek poslije nekoliko stoljeća.

Po sebi je razumljivo da s toga stajališta još ne možemo vrednovati monumentalno izdanje od četrdeset svezaka *Dela* Vladimira Iljiča Lenjina što ih je nedavno izdao Jugoslaviapublic iz Beograda u suradnji s Institutom za međunarodni radnički pokret, a niti dvadeset i pet dosad objavljenih svezaka *Dela* Karla Marxa i Fridricha Engelsa što ih je izdala Prosveta iz Beograda također u suradnji sa spomenutim Institutom. Nedostaje nam neophodna povijesna udaljenost da bismo o tim izdanjima mogli izreći bar približno valjan ontološki sud.

No uzmemo li u obzir neka već dosad poznata svojstva tih djela među kojima se ističe poricanje pukog teorijskog mišljenja, odnosno njihova bitna usmjerenost k promjeni postojećeg svijeta, možemo kazati da su s obzirom na jedinstvo između teorije i prakse već očitovala stanovitu sabirnu moć i da će kao takva zacijelo predstavljati uzor i nadahnuće. U svakom slučaju, spomenuta monumentalna izdanja omogućuju da misao i praksa njihovih autora bude prisutna u nas u što potpunijoj povijesnoj istini i zbilji. A po riječima Hegela istina je samo u cjelini.

Nekoliko podataka

Odluku o izdavanju cjelokupnih djela Marxa i Engelsa i Lenjina donio je Centralni Komitet Saveza komunista Jugoslavije 15. travnja 1959. u povodu četrdesete godišnjice osnivanja Komunističke partije Jugoslavije. Prije nego je donesena ta odluka u Beogradu je izdavačko poduzeće Kultura 1958. počelo objavljivati *Izabrana djela* V. I. Lenjina u šesnaest svezaka. Taj je posao završen 1961. godine.

Kao prvu oveću izabranu cjelinu iz djela Marxa i Engelsa dobili smo njihovu *Prepisku* u četiri sveska što ih je izdala beogradska Kultura od 1956. do 1960. godine. Zatim je zagrebačko izdavačko poduzeće Naprijed 1963. godine izvelo jedan malo značajniji pothvat objavljujući *Izabrana djela* Marxa, Engelsa i Lenjina u deset svezaka. To su donedavno bile najveće marksovske i lenjinske knjižne cjeline s kojima smo raspolagali.

Pripreme za izdavanje sabranih djela Lenjina započele su odlukom Savjeta Instituta za međunarodni radnički pokret od 27. veljače 1965. Poslu je pristu-

pilo preko 60 urednika, redaktora, prevodilaca i lektora iz Zagreba, Splita, Sarajeva, Beograda, Titograda i Novog Sada. Tekstovi Lenjina prevodili su se prema petom ruskom izdanju koje obuhvaća 55 svezaka, a objavljeno je od 1958. do 1965. g.,¹ ali su u srpski prijevod uneseni i neki tekstovi, koji su objelodanjeni poslije toga izdanja. No, s druge strane, u srpskom prijevodu nema nekih tekstova, koji sadrži rusko izdanje. Npr. u ruskom izdanju Lenjinova pisma obuhvaćaju 10 svezaka, dok srpski prijevod donosi jedan izbor sveden na 5 svezaka. (36—40). »Izabrana su«, kako kaže uređivački odbor, »pisma s temama šireg društvenog interesa, tj. vojna koja prelaze značaj svakidašnjih čisto privatnih pitanja.«²

Tekstovi Lenjina donose se kronološkim redosljedom, kao i u ruskom izdanju, počevši od osvrta *Nova privredna kretanja u seljačkom životu* (Povodom knjige V. J. Postnikova *Južnorusko seljačko gazdinstvo*)³ koji je napisan u proljeće 1893. godine, kad mladi pravnik ima 23 godine, do članka *Bolje manje, a bolje*,⁴ što ga kao bolesnik završava diktirati 2. ožujka 1923, odnosno do strogo povjerljivog pismaca drugovima Mdivaniju, Maharadzeju i drugima o lošim osobinama Ordžonikidzeja, Staljina i Djeržinskog, koje diktira kao svoju posljednju poruku 6. ožujka iste godine.⁵ Ispod svakog Lenjinova teksta navedeno je kad je napisan i gdje je prvi put objavljen. Osim Lenjinovih tekstova svaki svezak sadrži i predgovor od suradnika izdanja, bilješke, kazala imena, literature, listova, časopisa i najvažnijih datuma iz Lenjinova života i rada. Prvi svezak prijevoda je izdan 1973, a posljednji, četrdeseti, 1976. godine, što znači da je veliki posao obavljen u razmjerno kratkom vremenu.

Protivno tome, objavljivanje sabranih djela Marxa i Engelsa u prijevodu na srpskohrvatski jezik napreduje sporijim koracima. Prvi svezak je izdan 1968. Do trenutka kada pišemo ove retke (početak lipnja 1978) od predviđenih četrdeset i šest svezaka izašlo je dvadeset i pet, to jest tomovi 1—17, 21—26, 28. i 31. Budući da za objavljivanje ostaje još dvadeset i jedan svezak, izdavači bi morali svake godine dati na knjižarsko tržište pet novih svezaka, kako bi predviđeni nacrt bio završen do stote obljetnice smrti Karla Marxa 1983. godine.

Dosad objavljenih 25 svezaka rađeni su gotovo po istim načelima i postupcima kao i Lenjinova sabrana djela. Čini se ipak da će djela Marxa i Engelsa biti potpunija u pogledu prijevoda izvornih tekstova nego Lenjinova. Bude li se naime ispunilo obećanje redakcijskog odbora da će ovo izdanje djela Marxa i Engelsa na neki način nadmašiti i drugo rusko izdanje Instituta marksizma-lenjinizma u Moskvi i poznato izdanje Instituta marksizma-lenjinizma u Berlinu MEW, jer će obuhvatiti »i sva ona djela koja su se pojavila u prvom tzv. međunarodnom izdanju sabranih Marxovih i Engelsovih djela poznatom kao MEGA«,⁶ onda možemo očekivati da će se u nas ostvariti pothvat koji će teško bilo tko, u dogleđno vrijeme, ne samo nadići nego i dostići. Istina, ima znakova, kao što ćemo vidjeti, koji ne daju pravo da budemo tako veliki optimisti kao što je možda bio redakcijski odbor prije deset godina u ružičastom praskozorju svoga velikog pothvata. Ali svakako moramo čestitati i njemu, kao i svim ostalim suradnicima na golemom ljudskom naporu, koji je uložen u dva monumentalna izdanja djela Marxa i Engelsa i Lenjina.

Nema sumnje da će proći razdoblje najmanje jednoga naraštaja dok se ne budu pominjivo utvrdile i nepristrano prosudile sve glavne odlike i mane spomenutih izdanja. Sada, jedva pola godine pošto raspoložemo sabranim djelima Lenjina i kad je izdanje djela Marxa i Engelsa prešlo tek polovinu puta, moramo se ograničiti na nekoliko nasumce odabranih primjedbi.

¹ V. I. Lenin, *Polnoe sobranie sočinenii*, Izdanie pjatoe, tt. 1—55, Moskva.

² Usp. *Dela*, tom 1, str. 16.

³ Isto, str. 29—80.

⁴ Isto, tom 35, str. 357—368.

⁵ Isto, tom 40, str. 369.

⁶ Usp. *Dela*, prvi tom, str. XXI.

Nekoliko primjedbi

1. Naša prva kritička primjedba tiče se cjeline dvaju izdanja. Čini se naime da u tim izdanjima nedostaje podosta izvornih tekstova tako da se ne mogu tretirati u pravom smislu riječi kao »cjelokupna djela«.

Rekli smo da Lenjinova pisma u ruskom izdanju obuhvaćaju deset svezaka, a u beogradskom prijevodu pet. Zaista je šteta što nisu prevedena pisma koja se odnose na Lenjinov nepolitički život u kojima dolaze do izražaja njegove osobne ili obiteljske brige i doživljaji. Ta pisma imaju jedinstvenu životopisnu vrjednost. Budući da neki dokumenti iz Lenjinova života nisu dostupni široj javnosti, nego ih mogu konzultirati samo pouzdani istraživači s posebnom dozvolom, znači da neobjavljivanje onih pisama lišava našega čitatelja još jedne osnovne pretpostavke da поближе upozna Lenjina kao čovjeka od krvi i mesa u naoko nevažnim prilikama svakidašnjeg života.

2. No ima jedan naročiti dokument od šireg društvenog značaja koji beogradsko izdanje ne donosi, a koji je posebno važan za nas katolike.⁷ Radi se o brzojavu Lenjina Papi Benediktu XV. u vezi s nadbiskupom mogilevskim Roppom. Naime, Benedikt XV. je preko svoga državnog tajnika kardinala Gasparija 3. veljače 1919. godine poslao Lenjinu ovaj brzojav na francuskom jeziku:

»Le Pape Benoit XV à appris avec une immense douleur que Ropp, Archevêque de Mohilew, à été pris comme otage à Petrograd par les Bolsceviks. Il prié instamment M. Lenin de vouloir bien donner des ordres, afin qu'il soit mis aussitôt en liberté.«⁸ (U prijevodu: »Papa Benedikt XV. doznao je s neizmjernom boli da su boljševici u Petrogradu uhvatili kao taoca monsinjora Roppa, nadbiskupa mogilevskog. Usrdno se moli g. Lenjin da naredi kako bi odmah bio pušten na slobodu.«)

Na to Lenjin poslije tri dana 6. veljače pita brzojavom Zinovjeva u Petrogradu:

»Da li je istina da ste kao taoca uhapsili mogilevskog nadbiskupa Ropa? Molim za obavještenje pod kakvim bi ga uslovima bilo moguće osloboditi, za što se zauzima papa.«⁹

Još istoga dana, pošto je primio odgovor Zinovjeva, Lenjin odgovara Papi brzojavom na francuskom jeziku:

»Après avoir reçu votre telegramme j'ai demandé explication de Petrograd on vient de me répondre que Archeveque Ropp n'a jamais été arrêté; c'est son neveu Aigon Resilevissch Ropp jeune homme 22 ans qui à été arrêté pour speculation mais il est affidé Jamnsen Gobaret.«¹⁰ (U prijevodu: »Pošto sam primio vaš brzojav, tražio sam razjašnjenje u Petrogradu, upravo mi je odgovoreno da nadbiskup Ropp nije nikada bio uhapšen; njegov je nećak Egon Resilević Ropp, mladi čovjek od 22 godine, bio uhapšen zbog spekulacije, ali je povjeren Jamnsenu Gobaretu.«)

Ovaj brzojav Lenjina Papi trebalo je donijeti beogradsko izdanje odmah poslije brzojava Zinovjevu, ali ga ne donosi. Tako cijeli jedan sklop povijesnih radnji biva znatno okrnjen, a brzojav Zinovjevu koji donosi postaje nejasan i gubi na značenju.

⁷ Nismo mogli provjeriti donosi li taj dokument veliko rusko izdanje. Svakako, ne nalazimo ga u t. 35. četvrtog izdanja od 1951. godine.

⁸ Usp. *Osservatore Romano*, 2. Aprila 1919; faksimil u: H. Stehle, *Die Ostpolitik des Vatikans*, München 1975, str. 30. — Francuski tekst je objavljen u *Osservatore Romano* s pravopisnim pogreškama koje ne ispravljamo u našem prijepisu.

⁹ Usp. *Delta*, tom 89, str. 145. — Ovaj brzojav se tumači u bilj. 162. na str. 478. Na žalost nijednoj tvrdnji tumačenja ne odgovara istina. Eduard Freiherr von der Ropp (1851—1939) očito nije bio »predstavnik poljske katoličke crkve u Petrogradu«. Niti je bio »uhapšen početkom 1919«, nego 19. travnja iste godine (usp. Stehle, nav. dj. 27); i nije »februara 1919. bio oslobođen«, nego 17. studenog 1919. (usp. isto, str. 31). Također nije točno da je Ropp bio zamijenjen za grupu komunista koji su bili zatvoreni i podmuklo ubijeni. Ubojstvo tih komunista na poljskoj granici dogodilo se godinu dana prije (usp. isto, str. 427, bilj. 26).

¹⁰ Usp. Stehle, nav. dj., str. 30.

3. Što smo rekli o cjelini Lenjinovih djela, vrijedi također mutatis mutandis za djela Marxa i Engelsa. Ni ona se ne mogu nazvatni u punom smislu riječi »sabrana djela«.

Već u prvom svesku koji je objavljen 1968. godine nedostaju mnoga mladenačka djelca i pisma. Na primjer, od četrdesetak raznih poema, balada, duhovitih i tugaljivih pjesmotvora, hvalospjeva i drama što ih donosi Rjzakovljevo znamenito izdanje MEGA I, 1/2 (Marx-Engels-Gesamtausgabe, Frankfurt-Berlin-Moskva, 1927—1935) na svojih devedesetak stranica (3—89), srpskohrvatski prijevod donosi samo šest pjesama na nepunih šest stranca!¹¹ Ovo skrajnje prevodilačko škrtarenje iznenađuje tim više što je redakcijski odbor upravo u predgovoru toga prvog sveska obećao da će srpskohrvatski prijevod sadržavati »i sva ona dela koja su se pojavila u prvom tzv. međunarodnom izdanju sabranih Marxovih i Engelsovih dela poznatom kao MEGA« (str. XXI). Kako, dakle shvatiti tako brzo opovrgavanje onih tako nadobudnih obećanja? Ne može se naime prihvatiti ispričnica koja se daje u bilješci 135, str. 488, da se donosi prijevod samo onih pjesama »koje izgledaju važne i karakteristične za Marxova filozofska shvatanja i za njegovo borbeno, aktivističko životno opredelenje«. Na to bi se s pravom moglo pitati: zar je tako malo onoga što je tu važno, a tako puno onoga što je nevažno? Mi se ne bismo, uostalom, složili s autorom ispričnice da su neprevedeni tekstovi nevažni.

4. Također nije jasno po kojem kriteriju se u prvom svesku donosi samo prijevod Marxova pisma ocu od 10. studenog 1837. (str. 9—17) i dvanaest pisama izmijenjenih s nekim prijateljima u razdoblju između 1840. i 1843. godine (str. 423—450). Nije li upravo ovdje trebalo donijeti prijevod deset pisama oca Heinricha sinu Karlu, šest pisama majke Henriette i osam pisama najboljeg prijatelja u zrelim studentskim godinama Bruna Bauera? Ta su pisma objavljena u izdanju MEGA, a pisana su u razdoblju između 1835. i 1843. godine, koje obuhvaća prvi svezak prijevoda. Međutim, od svega toga donosi se samo prijevod dvaju pisama Bauera, a od oca i majke ništa. Nadamo se da će ovaj propust biti ispravljen u posljednjih trinaest svezaka u u kojima redakcijski odbor kani objelodaniti prepisku Marxa i Engelsa.

I još nešto: ako je već objavljen prijevod pismene molbe Karla Marxa od 6. travnja 1841. godine profesoru Karlu Friedrichu Bachmannu, dekanu filozofskog fakulteta u Jeni radi što bržeg dobivanja naslova doktora (str. 473), onda je odmah poslije toga trebalo donijeti i prijevod Marxova pisma od 7. travnja profesoru Oskaru Ludwigu Bernhardu Wolfu koji se također moli da ubrza postupak za dobivanje doktorske diplome.¹² Držimo da nije sramota priznati da je Marx, kao i većina studenata, htio što lakše i što prije postignuti čast doktora. A on je u tome i uspio, jer je disertaciju poslao filozofskom fakultetu 6. travnja, da bi mu već poslije 9 dana, 15. travnja, »in absentia«, bio podijeljen naslov doktora filozofije.

5. Mogli bismo navesti mnogo drugih propusta i pogrešaka što smo ih zapažili u dosad objavljenih dvadeset i pet svezaka prijevoda djela Marxa i Engelsa. Ali iznijet ćemo samo nekoliko odabranih primjera da bi se uvidjelo kako je ponekad znatno iskrivljen ili okrnjen smisao nekih ključnih riječi, rečenica i tekstova.

a) Počnimo s Marxovom naturalnom radnjom iz njemačkog jezika *Razmišljanje mladića pri izboru zvanja*.¹³ Polazeći od bitne razlike između čovjeka i životinje, Marx u toj radnji izlaže kako je »Božanstvo« (die Gottheit) dalo čovjeku dvostruki opći cilj, tj. »da oplemenjuje sebe i čovječanstvo«, ali mu ipak nije potanko odredilo kako će ostvariti taj cilj, nego je »preпустиo njemu samom da pronalazi sredstva pomoću kojih to može postig-

¹¹ Usp. *Dela*, prvi tom, str. 407—412. — Nešto više pjesama donosi knjiga: Karl Marx, *Od filozofije do proletarijata*, Zagreb, 1975, str. 25—36.

¹² Pismo se nalazi u MEW, *Ergänzungsband* 1, str. 375.

¹³ Usp. *Dela*, prvi tom, str. 3—8. Naslov radnje je pogrešno preveden. Ne radi se o »razmišljanjima«, nego o »razmišljanju« (Betrachtung) jednog mladića... — Sve pogreške na koje upozoravamo u prijevodu *Dela* prisutne su i u prijevodu koji donosi knjiga *Od filozofije do proletarijata* na str. 15—19.

nuti«. ¹⁴ Jedini konkretan »Uzor« (das Ideal) za sve ljude jest Krist koji se, kako »nas uči sama religija... žrtvovao za čovječanstvo, a tko bi se usudio da porekne takve izjave?«

Nažalost, u prijevodu o kojem govorimo ove se temeljne misli radnje ne mogu ni naslutiti, jer se dva stožerna izraza »Božanstvo« i »Ideal«, za inat povijesnoj istini i pravopisnim pravilima, pišu malim početnim slovom. Marx se ateizira prije vremena, već kao maturant, dok je poznato da je on prvu krizu svoje religioznosti doživio tek u Bonnu kao brucioš. ¹⁵ Zabašuruje se, dakle, činjenica da Marx u radnji misli na osobnog Boga kršćanske vjere, u kojoj je u gimnaziji bio poučen. A za nj je taj Bog tada bio stvoritelj svijeta, pa je razumljivo da u istoj radnji čovjeka naziva »stvorenjem« ili »stvorenim bićem« (Wesen der Schöpfung) i k tome »zemaljskim bićem« (der Irdische), ¹⁶ kojemu Bog određuje opću svrhu života. Budući da su, dakle, za Marxa riječi »Božanstvo« i »Ideal« antonomastički izrazi, tj. opće imenice upotrijebljene za osobnog Boga i za Krista kao određenu povijesnu osobu, te su se dvije riječi morale pisati velikim početnim slovom. Dakako, mogu se te riječi, usprkos svemu, i dalje uporno pisati malim početnim slovom, samo neka se to ne zove znanošću, a bilo bi uputno da više ne dolazi do izražaja bar u onim izdanjima koja žele biti »znanstvena« i »kritička«.

b) Upozorili bismo nadalje na dva oveća propusta koja smo primijetili u sedmom svesku izdanja *Dela* (1974).

Na stranici 158—159. donosi se Marxova filipika protiv društvenih načela kršćanstva iz članka *Komunizam lista »Rheinischer Beobachter«* (str. 151—161). Vjerojatno nepažnjom prevodioca ili drugih posrednika nije preveden cijeli period izvornog teksta koji glasi:

»Die sozialen Prinzipien des Christentums erklären alle Niederträchtigkeiten der Unterdrücker gegen die Unterdrückten entweder für gerechte Strafe der Erbsünde und sonstigen Sünden oder für Prüfungen die Herr über die Erlösten nach seiner unendlichen Weisheit verhängt.« ¹⁷

U prijevodu: »Društvena načela kršćanstva tumače podlosti ugnjetavača prema ugnjetavanima ili kao pravednu kaznu za iskonski grijeh i za druge grijehe, ili kao kušnje što ih Gospodin u svojoj beskonačnoj mudrosti šalje onima koji su spašeni.« ¹⁸

Osim toga, za nas je kršćane naročito upadno i to što ni istočnoberlinsko izdanje MEW ni beogradsko izdanje *Dela* ne objavljuju Marxov govor od 30. studenog 1847. održan na II. kongresu Saveza komunista u Londonu. ¹⁹ On se u tom govoru prvi put otvoreno suočio s najvećom tajnom kršćanstva, s Kristovom nekrvnom žrtvom u Euharistiji, i prikazao je, slijedeći Daumerovo djelo *Die Geheimnisse des christlichen Altertums* (Tajne kršćanske starine, Hamburg, 1847) kao ljudožderski obred. Evo toga odsjeka najprije na izvornom njemačkom jeziku:

»Daumer weist nun in einem kürzlich erschienenen Werk nach, dass die Christen wirklich Menschen geschlachtet und im Abendmahl Menschenfleisch gegessen und Menschenblut getrunken haben. Es erklärt sich hieraus, warum die Römer, die alle Religionssekten duldeten, die Christen verfolgt haben und warum die Christen später die ganze heidnische Literatur, welche gegen das Christentum gerichtet war, vernichtet haben... Das Menschenopfer war ein Heiligtum und hat in Wirklichkeit existiert. Der Protestantismus hat es nur auf den geistigen Menschen übertragen und die Sache etwas gemildert. Deshalb gibt es unter den Protestanten mehr Verrückte als unter irgendeiner anderen Sekte. Durch diese Geschichte, wie sie in Daumers Werk dargestellt wird, bekommt das Christentum den letzten Stoss. Es fragt sich nun, welche Bedeutung hat es für uns. Es gibt uns die Gewissheit, dass die

¹⁴ U ovom tekstu Marx gotovo doslovno ponavlja riječi iz *Knjige Straha* 15, 14: »On (Gospod) je u početku stvorio čovjeka i prepustio ga slobodnoj volji njegovoj.«

¹⁵ Usp. T. Vereš, *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom*, Zagreb, 1973, str. 26. — Slobodni smo napomenuti da je sva životopisna i doktrinarna građa temeljitije razradena u drugom proširenom izdanju naše knjige koje uskoro izlazi.

¹⁶ A ne »smrtnikom« (der Sterbliche), kako stoji u beogradskom prijevodu.

¹⁷ Usp. MEW 4, str. 200.

¹⁸ Neka se ovaj tekst umetne u *Dela*, 7. tom, str. 159, poslije retka 2. odozgo.

¹⁹ Taj je govor objelodanio D. Rjazanov u MEGA I, 6. — U skladu sa svojim načelom *Dela* su morala donijeti ovaj tekst.

alte Gesellschaft zu Ende geht und das Gebäude des Betruges und der Vorrurteile zusammenstürzt.«²⁰

U prijevodu: »Daumer pokazuje u jednom nedavno objavljenom djelu da su kršćani stvarno klali ljude i da su u pričesti jeli ljudsko meso i pili ljudsku krv. Iz toga postaje jasno zašto su Rimljani, koji su trpjeli sve vjerske sljedbe, progonili kršćane i zašto su kršćani poslije uništili svu pogansku književnost koja je bila uperena protiv kršćanstva... Žrtvovanje čovjeka je bila svetinja i postojala je u zbilji. Protestantizam je to samo prenio na duhovnog čovjeka i stvar je nešto ublažio. Stoga među protestantima ima više ludih nego u bilo kojoj drugoj sekti. Ova povijest, kako je prikazana u djelu Daumera, zadaje kršćanstvu posljednji udarac. Postavlja se pitanje što to znači za nas. To nas učvršćuje u uvjerenju da staro društvo nestaje i da se ruši zgrada prevare i predrasuda.«

Tako glasi povijesni dokumentat. Istina, neugodan je za Daumera i Marxa, za kršćane i marksiste, ali postoji. No Daumer je već poslije tri godine počeo povlačiti svoje neistinite tvrdnje²¹ što ih je pokupio kod starovjekovnih mrzitelja kršćanstva da bi se 1859. godine obratio na katolicizam. A Marx je zapljuskivan povijesnom istinom uporno šutio da bi tek dvadeset godina poslije jedva primjetljivo i sasvim stidljivo priznao u zakutku jedne bilješke *Kapitala* da neće istraživati da li je točna (...) Daumerova pretpostavka o kršćanskoj pričesti.«²²

6. Na kraju želimo ukazati na nekoliko slučajeva u kojima je, čini se, dobrohotnost prevodioca nanijela priličnu štetu istinitosti prijevoda. Naime, općenito je poznato da je Marx imao vrlo oštar rječnik, da je nerijetko, osobito u korespondenciji, znao upotrebljavati zajedljive, uvredljive, pa i vulgarne izraze.

Na primjer, u pismu Engelsu od 2. travnja 1851. godine ispričava se što još nije završio davno obećanu studiju o ekonomskim problemima, ali brzo dodaje u bijesu: »Toliko sam poodmakao da ću za pet nedjelja biti gotov s čitavim ekonomskim g...« Naš je prevodilac u svojoj dobrohotnosti grubi izraz »ökonomische Scheisse« preveo s »ekonomska gnjavaža«.²³

Pismo Engelsu od 18. svibnja 1859. godine upravo vrvi raznim uvredljivim izrazima kao »klipan«, »zvekan«, »volina«, »drek« i slično koje naš prevodioc nije prekrrio, ali u jednom slučaju je to ipak učinio. Radi se o rečenici u kojoj Marx kaže da je očitao »dobru lekciju« običnim radnicima koje je posprdno nazvao »gospoda grubijani« (die Herren Knoten). Naš je prevodilac ublažio oštrinu izraza »die Knoten« prevodeći ga »drugari kalfe«.²⁴ Napokon, u pismu Engelsu od 20. svibnja 1882. godine iz Monte Carla, gdje je Marx otpočinnuo poslije neuspješnog liječenja u Alžiru, dao je vrlo pesimističan sažetak svoga životnog puta ovim riječima: »Beskoristan, bezsadržajan, uz to skupi životni tijek« (Nutzloser, inhaltloser, dazu teurer Lebensgang). No naš je prevodilac riječ »Lebensgang« preinačio u »način života«,²⁵ pa je tako uklonilo neugodnu pesimističku izjavu o besmislenosti cjelokupnog životnog puta.

Voljeli bismo kad se ovi primjeri iz *Prepiske* ne bi ponovili u *Delima* kad se u njima bude objavilo kritičko izdanje korespondencije Marxa i Engelsa. Svrha je ovoga osvrta bila da kaže kako valja iznad svega poštivati istinu. A Marx, Engels i Lenjin također imaju pravo na svoju istinu, jer istina ponazočuje njihovu zbilju. Ta im istina koristi čak i onda, kad se čini da im ne govori u prilog.

No jedan od najvažnijih preduvjeta povijesne istine jesu čisti povjesni izvori.

Aristotel nije bez razloga upozorio da »mala pogreška u početku biva velika na kraju«.²⁶

²⁰ Isto, str. 639—640.

²¹ U knjizi *Die Religion des neuen Weltalters. Versuch einer kombinatorisch-aphoristischen Grundlegung*, 2 sv., Hamburg, 1850 — Čini se da se Marx zbog toga izrazio negativno o ovoj knjizi u svom kritičkom osvrtu: usp. *Dela*, 10. tom, str. 165—169.

²² Usp. *Dela*, 21. tom str. 258, bilj. 152.

²³ Usp. *Prepiska*, t. I, str. 186.

²⁴ Usp. nav. dj., t. II, str. 427.

²⁵ Usp. nav. dj., t. IV, str. 600.

²⁶ Usp. *O nebu i svijetu*, knj. I, pogl. 1, 271 b 8—13.